

УДК 378.016:811.161.2'373.2

ОНОМАСТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ У МОВНІЙ ОСВІТІ ВЧИТЕЛЯ

Наталія Павликівська

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail:Pavlikivska@i.ua

ORCID:0000-0002-2297-4872

У статті йдеться про онімну лексику, яка є невід'ємним компонентом мовної освіти вчителя, зокрема філолога. Розглядаються пропріативи, які принагідно вивчаються у шкільному курсі на уроках української мови і літератури, і займають вагоме місце у лексичному складі української мови.

Виокремлено різні розряди онімів, які представляють реальну ономастику, а також оніми, що функціонують у канві художнього твору.

Ключові слова: ономастика, пропріативи, оніми, мовна освіта вчителя, лексика української мови.

Ономастический компонент в языковом образовании учителя

Наталія Павликівська

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

Україна, г. Вінниця, ул. Острозького, 32

e-mail:Pavlikivska@i.ua

ORCID: 0000-0002-2297-4872

В статті проаналізована онімная лексика, являющаяся неотъемлемым компонентом языкового образования учителя, в частности филолога. Рассматриваются пропріативы, которые попутно изучаются в школьном курсе на уроках украинского языка и литературы, и занимают ведущее место в лексическом составе украинского языка.

Выделено разные разряды онимов, представляющие реальную ономастику, а также онимы, функционирующие в канве художественного произведения.

Ключевые слова: ономастика, проприативы, онимы, языковое образование учителя, лексика украинского языка.

Onomastic Component in Teachers' Language Education

Natalia Pavlykivska

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University

Ostrozhskego st., 32, Vinnytsia, Ukraine

e-mail: Pavlikivska@i.ua

ORCID: 0000-0002-2297 -4872

Introduction

All the languages of the world are divided into two lexical groups: the appellative, which combines common names, and the onymic (proprietary), which includes proper names. The difference between onyms and appellatives is that they denote individual singular objects. The common names, on the other hand, are generalized names of those or other similar objects. Every language has millions, if not tens of millions, of proper names that contain huge information and have a significant linguistic load.

According to the method of research of onyms are distinguished:

1) *theoretical onomastics*; 2) *descriptive onomastics*; 3) *practical onomastics*.

According to the type of proper names that are described, are distinguished:

1) *vitonymics* (research of names of living beings); 2) *toponymics* (description of proper names of geographical names); 3) *cosmonymics* (description of appropriate names of space names); 4) *pragmatonymics* (research of nominations of objects connected with the material sphere of human activity); 5) *ideonymics* (research of names of objects connected with the ideological sphere of human activity); 6) *ergonymics* (research of names of any human associations).

This huge segment of onymic vocabulary deserves attention, research, and scientific reflection not only by linguists, but also takes its necessary place in the linguistic education of teachers, including philologists.

The purpose of this article is to analyze onyms as a component of a teachers' language education.

Methods. The main methods were descriptive, definitional and the method of component analysis.

Results.

In the school course of the Ukrainian language and literature onomastics, which has an important place in the lexical composition of the Ukrainian language, is not a subject of separate study or discussion, but it is an integral component of the teacher's language education.

In the Ukrainian language lessons, children study different groups of onomastic vocabulary (proper names, names of geographical objects, names of space objects, nicknames of animals, etc.; their orthographic norms, features of inflection and functioning).

In the lessons of Ukrainian literature it is important to understand that the language of the writer is clearly expressed not only in the ideological-genre direction of the text, but also in the choice of onymic vocabulary. Proper names draw the reader's attention not only to a characteristic feature of a particular character, but also to an idea that is in some way expressed through the depiction of the characters, uniting or highlighting them. Studying onyms in the compositions of writers provides material for revealing the creative manner of the writer and understanding the overall picture of the artistic world in general.

Novelty. The focus is on the onomastic component in the linguistic education of the teacher-philologist.

Conclusions. Proper names (onyms, propriatives) are an essential component of the teachers' language education, particularly of a teacher-philologist. They reflect the surrounding realities, accumulate linguistic information, preserve the cultural heritage of past generations, and reflect ethno-linguistic and socio-cultural features. In addition, the literary onyms also help to reveal the creative manner of the writer, his artistic idea.

Keywords: onomastics, propriatives, onyms, teacher's language education, Ukrainian language vocabulary.

Постановка проблеми

У всіх мовах світу розрізняють дві лексичні групи – апелятивну, що об'єднує загальні назви, й онімну (пропріальну), що охоплює власні назви. Відрізняються оніми від апелятивів тим, що вони називають окремі одиничні об'єкти. Загальні ж назви являють собою узагальнені найменування тих чи тих однорідних предметів. Кожна мова має мільйони, якщо не десятки мільйонів власних назв, які містять величезну інформацію і несують значне мовне навантаження.

За способом дослідження онімів розрізняються:

1) *ономастика теоретична*; 2) *ономастики описова*; 3) *ономастика*

прикладна.

За типом власних назв, які описуються, виокремлюються:

1) *вітоніміка* (дослідження найменувань живих істот); 2) *топоніміка* (опис власних географічних назв); 3) *космоніміка* (опис власних космічних назв); 4) *прагматоніміка* (дослідження номінацій об'єктів, пов'язаних із матеріальною сферою діяльності людини); 5) *ідеоніміка* (студії про власні назви об'єктів, пов'язаних з ідеологічною сферою діяльності людей); б) *ергоніміка* (дослідження найменувань будь-яких людських об'єднань).

Цей величезний пласт онімної лексики заслуговує на увагу, детальне вивчення та наукове осмислення не тільки мовознавцями, а й займає належне місце в мовній освіті вчителя, зокрема філолога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У розвитку ономастики як наукової дисципліни можна умовно виокремити три етапи.

На думку дослідників пропріальної лексики, перший етап – це так звана «доакадемічна доба», коли створюються перші словники власних імен і з'являються наукові розвідки із зазначеної проблематики. І тривав цей період до середини XIX ст.

Наступний етап охоплює другу половину XIX ст. – першу половину XX ст. У цей час з'являються академічні філологічні дослідження з ономастики.

На третьому етапі (друга половина XX ст. – початок XXI ст.) ономастичні дослідження здійснюються і спеціалістами-істориками [1, с. 62].

Сьогодні в Україні функціонують три провідні ономастичні школи, а саме: Одеська, Донецька, Ужгородська.

Одеську ономастичну школу заснував і очолював понад сорок років Ю. Карпенко – український мовознавець, член-кореспондент НАН України, фундатор літературної ономастики в Україні. Серед представників Одеської ономастичної школи – М. Зубов, О. Карпенко, Т. Крупеньова, Л. Фомін. Дослідники цієї школи займаються передусім студіюванням питань

літературної та когнітивної ономастики, що пов'язано з аналізом онімів як ментальних концептів, елементів мовної картини світу українців [4, с. 48].

Донецьку ономастичну школу представляють В. Калінкін, Е. Кравченко, Г. Лукаш, Є. Отін, О. Філатова та ін. Вони успішно розробляють сучасні підходи до аналізу походження, історії, функціонування, лексикографування онімів у російській та українській мовах [4, с. 48].

Ужгородську ономастичну школу очолює П. Чучка (закарпатська антропонімія). Репрезентують її Л. Белей (літературна антропонімія), С. Пахомова (слов'янська антропонімія), М. Сюсько (зоонімія), О. Белей (ергонімія). Представники цієї школи на позначення науки, що досліджує функціонування власних назв у художньому тексті, запропонували термін літературно-художня ономастика (Л. Белей) [4, с. 49].

Виділяють також **Київську ономастичну школу**, що сформована насамперед відділом ономастики Інституту української мови НАН України та посилена ономастами Києво-Могилянської академії й Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. У цьому філологічному осередку видають журнал «Студії з ономастики та етимології». Представниками цієї школи є В. Шульгач, С. Вербич, І. Железняк, В. Лучик. Вони займаються переважно (деякі виключно) історико-етимологічною ономастикою, передусім дослідженням топоніміки [4, с. 49].

Наймолодшою галуззю у царині пропріативів є літературна ономастика, яка вивчає особливості вживання онімів у канві художнього твору. Цей напрям виник на межі ономастики та стилістики, поетики і лінгвістики тексту. На позначення студій «власної назви в контексті художнього твору» в науковому вжитку побутують такі термінологічні окреслення, як літературна, художня, поетична, стилістична, художньо-літературна, літературно-художня ономастика.

Літературно-художня ономастика з 60-х років ХХ століття стала самостійною галуззю і окреслила коло наукових інтересів багатьох вітчизняних дослідників. Високо оцінені праці В. Михайлова, Л. Колоколової, захищені

дисертації вчених Одеської ономастичної школи С. Мисик, С. Нагачевської, Є. Боева, О. Іванова, Л. Буштян та ін., а також широко відомими стали напрацювання представників Донецької ономастичної школи – В. Калінкіна, Є. Отіна, О. Філатової та ін.

З 80-х років ХХ століття активізувалася робота над вивченням функціонування пропріативів у художній текстах. Досі залишаються актуальними дослідження ономастичного простору творів українських письменників.

Мета статті – проаналізувати оніми як компонент мовної освіти вчителя.

Об'єктом дослідження слугувала попріативна лексика, яка вивчається в шкільному курсі української мови і літератури.

Предметом дослідження є аналіз ономастичного компонента у мовній освіті вчителя.

Виклад основного матеріалу.

У шкільному курсі української мови і літератури ономастика не є предметом окремого вивчення чи обговорення. Однак власні назви становлять величезний пласт у лексичному складі української мови і тому, хоч і принагідно, потребують належного розгляду й аналізу.

Так, у шкільному курсі української мови учні знайомляться з *власними назвами*, вивчаючи:

- *розділ «Лексикологія»*, у якому дізнаються, що усі слова в мові поділяються на власні й загальні назви. *Власні назви (оніми, пропріативи)* – це імена окремих осіб та одиничних предметів, що виділяються з того чи того ряду однорідних предметів (*Ольга, Ярослав, Дніпро, Хрещатик, Вінниця*). *Загальні назви (апелятиви)* являють собою узагальнені найменування тих чи тих однорідних предметів та опредмечених понять (*річка, радість, мрія, книжка, школа*). Між онімами та апелятивами можливі взаємопереходи (*р. Вовк і тварина вовк, ім'я Роман і роман – вид літературного жанру тощо*). Спостерігається також трансонімізація, коли оніми переходять з одного розряду до іншого (*ім'я Софія і готель «Софія»*);

теми:

- «Написання власних назв»;
- «Іменник», зокрема лексико-граматичну категорію «Власні і загальні назви»;
- «Відмінювання іменника» (особливості відмінювання іменників 2-ї відміни чол. роду у формі родового відмінка однини (закінчення -а, -я чи -у, -ю). Учні дізнаються, що назви населених пунктів (**ойконіми**) переважно мають флексію -а, -я: *Миргорода, Чернігова, Житомира, Маріуполя, Миколаєва, Херсона, Львова, Бердичева, Парижа*, а у назвах річок, озер (**гідроніми**) на закінчення впливає наголос: *Бу'гу, Дуна'ю, Байка'лу, але Дністра', Дінця'* тощо;
- особливості відмінювання **прізвищ**, зокрема жіночих на -о та приголосний звук (*Павлушенко Ольга, Верещук Ірина*);
- відмінювання множинних іменників (*pluralia tantum*), зокрема власних назв різних розрядів: *Карпати, Альпи* (назви гір – **ороніми**), *Чернівці, Суми* (назви населених пунктів – **ойконіми**) тощо;
- визначення роду іменників-іншомовних слів, зокрема власних географічних назв (**топоніми**) та незмінюваних аббревіатур (*Баку, Міссісіпі, СПУ, ООН*);
- утворення чоловічих і жіночих **імен по батькові** (*Валерійович, Миколаївна*);
- «Звертання» (*Насте, Олексію, Петре, Ганно* – **імена**); творення форм кличного відмінка (вокатив) тощо.

Невичерпним джерелом для досліджень з літературної ономастики є українська література. У **шкільному курсі української літератури**, вивчаючи творчість письменника, учні знайомляться із вторинними найменуваннями особи – **псевдонімами**:

Панас Мирний – Рудченко Панас Якович

Григорій Квітка Основ'яненко – Квітка Григорій Федорович

Іван Карпенко Карий – Тобілевич Іван Карпович

Марко Вовчок – Вілінська Марія Олександрівна

Леся Українка – Косач Лариса

Іван Нечуй-Левицький – Левицький Іван Семенович

Остан Вишня – Павло Губенко

Олександр Олесь – Кандиба Олександр

Микола Хвильовий – Фітільов Микола

Іван Багряний – Лозов'ягін Іван Павлович

Юрій Клен – Освальд Бургарт

Григорій Косинка – Стрілець Григорій Михайлович

Василь Барка – Очерет Василь Костянтинович та інші.

Псевдонім – 1. Прибране ім'я, прізвище, або авторський знак, яким користується письменник, журналіст, актор і т. ін. замість власного прізвища. 2. заст. Людина, що виступає під прибраним іменем, прізвищем [2, с. 373].

Цікаво знати, що одним з основних рушійних мотивів прибрати псевдонім у середовищі літераторів була боротьба за право бути опублікованим. Особливо гостро це питання стояло в ХІХ ст., причім для одних публікація означала заробіток, для інших – відстоювання політичних позицій чи необхідність брати участь в творчому літературному процесі, або ж своєрідну забаву.

А до **причин**, що зумовлюють появу псевдонімів, належать:

- авторська скромність,
- традиції,
- немелодійність справжніх прізвищ,
- невпевненість у своїх авторських силах,
- службове становище, що не дозволяло публічно виступати під власним прізвищем,
- випадки, коли псевдонімом прикривався **плагіатор**, боячись громадського осуду за свою літературну крадіжку,
- в історії української культури зустрічаються псевдоніми, обумовлені лише **модю** на них. Найбільше мода на псевдоніми процвітала в Україні в останній чверті ХІХ і в перші десятиріччя ХХ ст.,

- причиною, що спонукає авторів прикриватись псевдонімами, є їх суб'єктивна воля, чисто особисті міркування.

Мотиви використання псевдонімів діячами культури на поч. ХХ ст. пов'язані із суспільно-політичними умовами, номінатор прагнув «сховатися» за псевдонім від тогочасного режиму.

Пізніше, в другій половині ХХ ст., потреба конспіративного маскуванню зникла, тому основними мотивами прибрання псевдонімів для письменників стали:

- ідея творчості,
- увиразнення особистісної позиції у суспільстві,
- національного світобачення і ментальності,
- характеристика соціального статусу,
- трудової діяльності,
- моральних, політичних, релігійних переконань,
- інтелектуальних якостей тощо.

Важливо знати, що *мовостиль письменника* яскраво виражається не лише в ідейно-жанровому спрямуванні тексту, а й у доборі онімної лексики. Власні назви привертають увагу читача не лише на характерній прикметі певного героя, а й на ідеї, що якоюсь мірою виражається через зображення персонажів, об'єднує чи виокремлює їх.

Пропріативам, представленим у літературно-художньому тексті, притаманна поліфункційність, полісемічність та динамічність. У мовотворчості письменника власна назва набуває конотативного забарвлення, яке максимально увиразнює його. Внутрішня форма літературного оніма так чи так співвідноситься з художнім образом, а мотивація перегукується з ним.

Дія кожного літературного твору відбувається в реальному, рідше ірреальному просторі й часі. Чільне місце у творенні часопросторового фону літературного твору посідають мовностилістичні засоби, серед яких *літературно-художні антропоніми*, що являють собою іменування загальновідомих реальних історичних осіб.

Однак окрім **антропонімів** у творі існують і інші розряди власних назв, зокрема **топоніми** (власні географічні назви), **астроніми** (назви космічних об'єктів), **теоніми** (назви божеств), **зооніми** (клички тварин). Усі ці типи онімів у художньому творі мають свою прагматичну скерованість, своє стилістичне навантаження.

Для прикладу онімного простору художнього твору яскравим є роман Євгена Гуцала «Позичений чоловік». Уже з перших сторінок твору можна побачити незліченну кількість онімів. Автор намагається не пропустити імені жодного мешканця, а також яскраво описані назви сіл-сусідів. Кожне ім'я, кожна назва села чи кличка тварини мають *асоціативне значення*.

«Тільки в нашому селі небувало багатий урожай на прізвища, які то хлібом, здається, пахнуть, то дьогтем і смолою від них відгонить за верству, а то квіткою – садовою чи луговою – дурманять. А є прізвища, так би мовити, які начебто самі на городі вирости: Буряк, Гарбуз, Гичка, Хміль. Є прізвища, які, либонь, із лісу прибігли та й прилучились до людського гурту: Лисиця, Вовк, Ведмідь, Борсук. Звісно, не без тих у нашому селі водиться, що з пташиної зграї: Горобець, Орел, Півень. Було ще в повоснні часи прізвище Сало, та це Сало кудись виїхало на шахти Донбасу, так і не повернулось назад. Зате можемо похвалитись Кендюхом – таким Кендюхом може повеличатись не кожне село, як і прізвищами Макуха, Вареник, Галушка, Довбня, Гайдамака, Буцол...» (1, с. 3).

Роман Євгена Гуцала має широкий діапазон власних назв, серед яких:

- **антропоніми** (*Хома Прищепя, Мартоха, Одарка Дармограїха, Невечеря Трохим Трохимович, доярка Христя, Ликера Штурма, Гордій Весна, Максим Грень, Федір Карамаш, ДіодорКастальський*);
- **топоніми** (*Яблунівка, Оленівка, Андріївка, Свинбарі, Веселі Гори, Сухолужжя, Київ, Вінниця, Ялта*);
- **зооніми** (*Асамблея, Квитанція, Резолюція, Організація* – клички корів; *Імпералізм, Церемоніал* – клички бичків);
- **ергоніми** (колгосп «Барвінок», магазин «Промтовари»);

- **теоніми** (*Каїн, Соломон*).

Як бачимо, оніми – це важливий фрагмент мовної картини світу письменника, без якого неможливе повне її реконструювання. Аналіз ономастикону твору сприяє повнішому та глибшому розумінню не лише стилю та мови творів письменника, а й змісту і творчого задуму.

Вивчення онімів у творчості письменників має важливе значення, оскільки дає матеріал для розкриття творчої манери письменника, а також для розуміння загальної картини художнього світу тексту загалом.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок

Отже, власні назви (оніми, пропріативи) є невід'ємним компонентом мовної освіти вчителя, зокрема вчителя-філолога. Вони відображають навколишні реалії, акумулюють мовну інформацію, зберігають духовну спадщину минулих поколінь, відображають етнолінгвістичні та соціокультурні особливості загалом. До того ж літературні оніми ще й сприяють розкриттю творчої манери письменника, його художнього задуму.

Подальші дослідження вбачаємо у поглибленому аналізі впливу онімної лексики на розкриття мовної картини українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корнієнко І. З історії розвитку літературної ономастики. Слов'янський збірник. 2014. Вип. 18. С.60–68.
2. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 8 : Природа-Ряхтливий / ред. тому: В. О. Винник [та ін.]. 1977. 927 с.
3. Торчинський М. Українська ономастика. Київ : Міленіум, 2010. 238 с.
4. Янчура Д. Ономастичні школи в Україні. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2018. Vol. VI. С. 45–52.

ДЖЕРЕЛА

1. Гуцало Є. Позичений чоловік. Київ : Знання, 1982. 325 с.

REFERENCES

1. Korniienko I. Z istorii rozvytku literaturnoi onomastyky. Slov'ianskyi zbirnyk. 2014. Vyp. 18. S.60–68.
2. Slovnyk ukraïnskoi movy : [v 11 t.] / AN Ukraïnskoi RSR, In-t movoznav. im. O. O. Potebni; redkol.: I. K. Bilodid (holova) [ta in.]. Kyiv : Nauk. dumka, 1970–1980. T. 8 : Pryroda-Riakhtlyvyi / red. tomu: V. O. Vynnyk [ta in.]. 1977. 927 s.
3. Torchynskyi M. Ukraïnska onomastyka. Kyiv : Milenium, 2010. 238 s.
4. Ianchura D. Onomastychni shkoly v Ukraïni. Studia Ukrainica Posnaniensia. 2018. Vol. VI. C. 45–52.

Павликівська Наталія Михайлівна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Павликивска Наталия Михайловна, доктор филологических наук, профессор кафедры украинского языка Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского.

Pavlykivska Natalia, doctor of philological sciences, professor of the Ukrainian Language of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University.

У статті йдеться про онімну лексику, яка є невід'ємним компонентом мовної освіти вчителя, зокрема філолога. Розглядаються пропріативи, які принагідно вивчаються у шкільному курсі на уроках української мови і літератури, і займають вагоме місце у лексичному складі української мови.

Виокремлено різні розряди онімів, які представляють реальну ономастику, а також оніми, що функціонують у канві художнього твору.

Ключові слова: ономастика, пропріативи, оніми, мовна освіта вчителя, лексика української мови.

Introduction

All the languages of the world are divided into two lexical groups: the appellative, which combines common names, and the onymic (proprietary), which includes proper names. The difference between onyms and appellatives is that they denote individual singular objects. The common names, on the other hand, are generalized names of those or other similar objects. Every language has millions, if not tens of millions, of proper names that contain huge information and have a significant linguistic load.

According to the method of research of onyms are distinguished:

1) theoretical onomastics; 2) descriptive onomastics; 3) practical onomastics.

According to the type of proper names that are described, are distinguished:

1) vitonymics (research of names of living beings); 2) toponymics (description of proper names of geographical names); 3) cosmonymics (description of appropriate names of space names); 4) pragmatonymics (research of nominations of objects connected with the material sphere of human activity); 5) ideonymics (research of names of objects connected with the ideological sphere of human activity); 6) ergonymics (research of names of any human associations).

This huge segment of onymic vocabulary deserves attention, research, and scientific reflection not only by linguists, but also takes its necessary place in the linguistic education of teachers, including philologists.

The purpose of this article is to analyze onyms as a component of a teachers' language education.

Methods. The main methods were descriptive, definitional and the method of component analysis.

Results.

In the school course of the Ukrainian language and literature onomastics, which has an important place in the lexical composition of the Ukrainian language, is not a subject of separate study or discussion, but it is an integral component of the teacher's language education.

In the Ukrainian language lessons, children study different groups of onomastic vocabulary (proper names, names of geographical objects, names of space objects,

nicknames of animals, etc.; their orthographic norms, features of inflection and functioning).

In the lessons of Ukrainian literature it is important to understand that the language of the writer is clearly expressed not only in the ideological-genre direction of the text, but also in the choice of onymic vocabulary. Proper names draw the reader's attention not only to a characteristic feature of a particular character, but also to an idea that is in some way expressed through the depiction of the characters, uniting or highlighting them. Studying onyms in the compositions of writers provides material for revealing the creative manner of the writer and understanding the overall picture of the artistic world in general.

Novelty. The focus is on the onomastic component in the linguistic education of the teacher-philologist.

Conclusions. Proper names (onyms, propriatives) are an essential component of the teachers' language education, particularly of a teacher-philologist. They reflect the surrounding realities, accumulate linguistic information, preserve the cultural heritage of past generations, and reflect ethno-linguistic and socio-cultural features. In addition, the literary onyms also help to reveal the creative manner of the writer, his artistic idea.

Keywords: onomastics, propriatives, onyms, teacher's language education, Ukrainian language vocabulary.

Павликівська Н. М. Ономастичний компонент у мовній освіті вчителя. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць / гол. ред..Є Б. Барань. Випуск 34. Категорія «Б». Вінниця : ТОВ«фірма Планер»,2022. С. 118-124.

<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=48486&lang=pl>